

TIIVISTELMÄ

Valtiollinen kunniamerkkijärjestelmä Suomen itsenäistymisestä talvisodan alkuun (1918–1939)

Suomen valtiollinen kunniamerkkijärjestelmä syntyi hyvin vaatimattomalla tavalla. Aikansa tunnetuimpiin suomalaisiin taiteilijoihin lukeutunut Axel Gallen-Kallela (1865–1931) laati Haapamäen rautatieasemalla 2.2.1918 tupakka-askin kanteen lyijykynäluonnoksen ”Suomen Ruusun Kunniakunnan” kunniamerkistä. Gallen-Kallela ymmärsi, että nuori tasavalta tarvitsee tavan palkita ansioituneita kansalaisiaan samalla tavoin kuin muut suvereenit valtiot. Palkitsemistarvetta korosti se, että vuoden 1918 sota Suomessa oli juuri alkanut. Gallen-Kallela oivalsi, että kunniamerkkejä tarvittaisiin palkitsemaan myös hallituksen armeijan riveissä palvelevia sotilaita ja upseereita sekä muissa tehtävissä ansioituneita henkilöitä.

Gallen-Kallelan ensimmäiset kunniamerkkisuunnitelmat jäivät Haapamäen asemapäällikön haltuun, ja Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunta lunasti ne vasta vuonna 1933. Ajatus kunniamerkkien perustamisesta oli herännyt kuitenkin myös Suomen hallituksen joukkojen ylipäälliköksi nimitetyn kenraali Gustaf Mannerheimin mielessä. Pitkän sotilasuran Venäjän keisarillisessa armeijassa luonut Mannerheim käsitti palkitsemisen merkityksen. Koska Suomella ei ollut omaa kunniamerkkijärjestelmää, se oli luotava pikaisesti. Valkoiseen armeijaan hiljan liittynyt tunnettu taiteilija oli oikea henkilö tähän tehtävään. Helmikuun 13. päivänä 1918 Gallen-Kallela sai Mannerheimilta määräyksen saapua armeijan silloiseen päämajaan Seinäjoelle. Mannerheim antoi saman tien järjestetyssä tapaamisessa hänelle tehtäväksi ryhtyä pikaisesti luonnostelevaan kunniamerkkejä.

Sotatilan takia valtiollinen palkitseminen kohdistui aluksi ennen muuta sotilaisiin. Suomen senaatti vahvisti 4. maaliskuuta 1918 viisiluokkaisen Vapaudenristin ja kaksi Vapaudenmitalin luokkaa. Ylipäälliköllä oli oikeus päättää sotilaille jaettavista risteistä ja mitaleista, mutta korkeimmasta palkitsemisesta – suurristeistä ja ”divisioonakenraaleja” ylempien henkilöiden palkitsemisesta – päättäisi Suomen hallitus. P. E. Svinhufvudin tultua valtionhoitajaksi Suomessa vakiintui kansainvälinen käytäntö, jonka mukaan valtionpäämies päätti valtiollisten kunniamerkkien antamisesta. Kunniamerkkejä oli oikeus antaa myös ulkomaalaisille ja siviileille.

Kenraali Mannerheimilla oli selvä käsitys siitä, millaiseksi hän halusi Suomen valtiollisen palkitsemisen muodostuvan. Esikuvat olivat peräisin Venäjältä, Ruotsista ja muualta Euroopasta.

Ylipäällikkö tunsi erinomaisesti Ranskan, Saksan, Iso-Britannian ja muiden keskeisten eurooppalaisien valtioiden palkitsemisjärjestelmät. Ensimmäisenä kunniamerkkinään hän oli jo vuonna 1895 saanut Itävallan Franz Josefin ritarikunnan ritarimerkin. Keisarilliseen henkivartiokaartiin kuuluneessa Chevalier-kaartissa palvellessaan hän oli perehtynyt kansainvälisen kohteliaisuusdiplomatian mukaisen kunniamerkkivaihdon käytäntöihin.

Mannerheim kommentoi aktiivisesti Gallen-Kallelan esityksiä kunniamerkeiksi. Gallen-Kallela oli syventynyt heraldiikkaan jo nuorena. Hän oli omaksunut 1800-luvun lopulla jugend-tyylin, jonka symboliikka heijastui myös kunniamerkkien suunnitteluun. Valkoinen heraldinen ruusu oli ollut esillä jo Gallen-Kallelan ensimmäisessä luonnoksessa, ja se sai tärkeän aseman varhaisimmissa suomalaisissa kunniamerkeissä. Vapaudenristin keskiötä koristi pitkällisen suunnittelun jälkeen valkoinen ruusu. Ristin sakaroita koristivat ohuet hakaristikuviot. Gallen-Kallela oli käyttänyt hakaristikoristelua muun muassa Pariisissa maalaamansa Kalevalaan perustuvan Aino-triptyykkinsä (1891) leveissä kehyksissä. Maaliskuussa 1918 sinisestä hakaristikuvasta tuli myös Suomen vasta perustettujen ilmavoimien tunnus. Se koettiin ennen muuta ikivanhaksi kansalliseksi symboliksi, eikä siihen tuolloin sisällynyt mitään poliittista symboliikkaa.

Vapaudenristit oli perustettu sota-ajan palkitsemista varten. Tämän vuoksi valtionhoitajana toiminut Mannerheim päätti lopettaa niiden jakamisen vapaussodan alkamisen ensimmäisenä vuosipäivänä 28. tammikuuta 1919. Koska valtiollista palkitsemista tarvittiin, hän perusti samalla päivämäärällä uuden ritarikunnan, ”ettei kuitenkaan valtiovallalta riistettäisi mahdollisuutta vast’edeskään palkita koti- ja ulkomaan miehiä ja naisia.” Uuden ritarikunnan nimeksi tulisi Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunta. Näin Gallen-Kallelan jo helmikuun alussa 1918 esittämä ajatus toteutui vuotta myöhemmin.

Uusien kunniamerkkien saamisella oli jälleen kiire. Ruotsin kuningas Kustaa V oli tammikuussa 1919 kutsunut valtionhoitaja Mannerheimin viralliselle vierailulle Ruotsiin. Mannerheim esitti toiveen vierailulla samalla myös Kööpenhaminassa, mikä onnistuikin. Vierailun aikana oli tarkoitus vaihtaa laajasti kunniamerkkejä. Suomelle vaihto oli lajissaan ensimmäinen. Valtiovierailuja varten tarvittaisiin kolme kappaletta valtion korkeinta kunniamerkkiä ketjuineen sekä suuri määrä muita vierailuprotokollan mukaisesti vaihdettavia kunniamerkkejä. Ruotsin Helsingin lähettiläs C. G. Westman ohjeistikin kotimaataan, ettei vierailun yhteydessä tulisi säästää kunniamerkkejä ja ”muita koreuksia”, joita uusi valtio kovasti arvosti.

Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan perustaminen toteutettiin nopeasti. Siitä tuli viisiluokkainen ritarikunta, jossa erikoisluokkana oli lähinnä ulkomaisille valtionpäämiehille annettava suurrusti ketjuineen. Kunniamerkkiä tuli kantaa tummansinisessä läikehtivässä nauhassa. Suurrustin ketjussa käytettiin tunnuksina yhdeksää heraldista ruusua, jotka oli kiinnitetty toisiinsa Gallen-Kallelan suosimilla hakaristeillä. Ritarikunnan ensimmäiset kunniamerkit valmistuivat Mannerheimin helmikuussa 1919 Ruotsiin ja Tanskaan tekemää vierailua varten. Kaikille palkittaville niitä ei vielä riittänyt, vaan monille ne toimitettiin jälkikäteen. Suomessa ritarikunnan asema vakiintui vasta vierailujen jälkeen.

Pian ritarikunnan perustamisen jälkeen heräsi keskustelu sen asemasta ja siitä, keille kunniamerkkejä tulisi antaa ja millä perusteilla. Sosialidemokraattinen puolue ja vasemmisto pitivät ritarikuntalaitosta porvarillisen yhteiskunnan ilmiönä, joka oli jo aikansa elänyt. Myös Edistyspuolueen ja talonpoikia edustaneen Maalaisliiton monet johtohenkilöt suhtautuivat siihen epäillen. Eduskunnan perustuslakivaliokunta päätyikin äänestyksen jälkeen kielteiselle kannalle suhteessa aatelistarvoihin, arvonimiin ja kunniamerkkeihin. Keskustelua käytiin vilkkaasti myös sanomalehdissä. Polemiikista huolimatta valtionhoitaja Gustaf Mannerheim allekirjoitti Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan ohjesäännön 16. toukokuuta 1919. Sen mukaan Suomen valtion päämies olisi ritarikunnan suurmestari, joka kantoi asemansa tunnuksena ritarikunnan suurrustiä ketjuineen. Ohjesäännön antamispäivä määrättiin ritarikunnan juhlapäiväksi.

Eduskunta päätyi kolmannessa käsittelyssään 21. kesäkuuta 1919 hyväksymään asiaa koskevan hallitusmuodon kohdan yksinkertaisella lauseella: ”Älköön tasavallassa annettako aatelistarvoja älköönkä muita perinnöllisiä arvoja.” Henkilökohtaisista ansioista annettavat arvonimet ja kunniamerkit sekä hiljan perustettu Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunta hyväksyttiin näin tämän diplomaattisesti laaditun muotoilun ansiosta. Ritarikunnan luonnetta kansainvälisessä kanssakäymisessä korosti se, että sen ensimmäiseksi kansleriksi nimitettiin Suomen Pankin hallituksen puheenjohtaja Otto Stenroth, joka oli toiminut ulkoasiaintoimituskunnan senaattorina (ulkoasiainministerinä) keuhkesällä 1918.

Kunniamerkkien antaminen oli itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina maltillista. Tavoitteena oli, että palkitseminen olisi monipuolista, yhteiskunnan eri ryhmät huomioon ottavaa. Kunniamerkkien saajissa oli sen vuoksi maan ylimmän johdon lisäksi maanviljelijöitä, alempia virkamiehiä, pappeja ja sotilaita. Ritarikunnan mitaleita jaettiin itsenäistymistä seuranneina levottomina vuosina etenkin

sotilasansioista. Vuonna 1920 päätettiin, että ansioituneille naisille varataan yksinoikeudella ritarikunnan hopeinen ansiomerkki. Vuodesta 1921 lähtien kaikki kunniamerkin saajat päätettiin kirjoittaa ritarikunnan suureen matrikkelikirjaan. Ensimmäisenä jakovuonna 1919 kunniamerkkejä annettiin hieman yli 1 000, ja myöhemmin vuosittain annettujen kunniamerkkien määrä vaihteli 200:sta hieman alle 800:aan.

Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan kunniamerkkejä käytettiin sekä kotimaisessa palkitsemisessa että ulkomaisessa kohteliaisuusdiplomatiassa. Vaihtoyhteydet etenkin Pohjoismaihin ja Baltian maihin vakiintuivat nopeasti. Pohjoismaiden kuningashuoneiden erityisasemaa korosti se, että valtionpäämiesten lisäksi suurrusti ketjuineen annettiin lähes säännönmukaisesti myös kruununprinsseille. Useat muidenkin Euroopan valtioiden päämiehet saivat ritarikunnan ylimmän kunniamerkin. Vuonna 1938 kunniamerkkivaihto ulottui ensimmäistä kertaa Atlantin toiselle puolelle, kun Brasilian presidentti Getúlio Vargasille annettiin suurrusti ketjuineen. Egyptin kuningas Fuad I oli saanut vastaavan huomionosoituksen vuonna 1935, ensimmäisenä afrikkalaisena valtionpäämiehenä.

Suomalaiset ritarikunnat ja palkitsemiskäytännöt toisen maailmansodan aikana

Toisen maailmansodan syttyminen muutti merkittävästi Suomen valtiollisen palkitsemisen käytäntöjä. Suomi joutui sotaan Neuvostoliittoa vastaan marraskuun viimeisenä päivänä 1939. Heti talvisodan syttyttyä Suomen asevoimien ylipäälliköksi nimitetty sotamarsalkka Mannerheim teki aloitteen Vapaudenristin ja Vapaudenmitalin ottamisesta uudelleen käyttöön. Tasavallan presidentti Kyösti Kallio antoi toivotun asetuksen jo 8.12.1939. Asetus noudatti pitkälti vuonna 1918 määriteltyjä käytäntöjä. Tasavallan presidentti antoi kuitenkin ylipäällikölle valtuuden antaa kaikkia Vapaudenristejä ja -mitaleita.

Talvisodan aikana ja sen jälkeen Vapaudenristin kunniamerkkejä annettiin sekä asevoimissa palvelleille että muille sotaponnisteluihin osallistuneille Suomen kansalaisille. Kunniamerkit onnistuttiin usein toimittamaan saajille vasta talvisodan päätyttyä. Asioiden hoitaminen jatkui vielä pitkään 13.3.1940 solmitun välirauhan jälkeen. Vuoden 1940 jaossa ritarimerkkejä annettiin ensimmäisen kerran suomalaisille naisille, kun siihen saakka he olivat saaneet ansiomerkkejä ja mitaliluokkien merkkejä. Helsingin yliopistolle annettiin sen 300-vuotisjuhlan kunniaksi 1940 Vapaudenristi.

Ulkomaisten kansalaisten palkitsemista ei ehditty valmistella järjestelmällisesti. Sotaponnistusten takia sodan aikana annettiin vain muutamia kunniamerkkejä. Yksi Suomen Valkoisen Ruusun

komentajamerkin saajista oli yhdysvaltalainen Dorsey Stevens, joka oli toiminut Yhdysvaltain entisen presidentin Herbert Hooverin perustaman Finnish Relief Fundin koordinaattorina. Sen kautta saatu taloudellinen ja materiaallinen tuki oli ollut erityisen tärkeää talvisodan vaikeina kuukausina, jolloin puutetta oli niin sotatarvikkeista kuin kaikesta muustakin.

Niin sanotun välirauhan aikana 1940–1941 palkitsemista selkeytettiin Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan 1.6.1940 antamalla ohjeistuksella, joka kattoi kunniamerkkien käytön osalta myös Vapaudenristin kunniamerkit. Joulukuun 16. päivänä annetulla asetuksella perustettiin pysyvä Vapaudenristin ritarikunta. Sen suurmestariksi määrättiin puolustusvoimain ylipäällikkö niin, että Mannerheim oli kuitenkin elinikäinen suurmestari. Samalla asetuksella perustettiin Mannerheim-ristin kaksi luokkaa sekä ritarikunnan ansiomitalit. Asetus virallisti käytännön, jonka mukaan kaatuneen sotilaan lähimmälle omaiselle annettiin 4. luokan Vapaudenristi mustassa nauhassa. Ensimmäiset Mannerheim-ristin ritarit nimitettiin vasta jatkosodan aikana kesällä 1941. Nämä henkilökohtaisesta urheudesta sotilasarvosta riippumatta annetut kunniamerkit nauttivat erityisen suurta arvostusta. Mannerheim-ristin sai vuosina 1941–1945 kaikkiaan 191 henkilöä. Palkittujen keski-ikä oli verrattain alhainen, vain 32 vuotta. Lähes puolet saajista oli kotoisin maaseudulta. Kunniamerkkiin liittyi rahapalkkio, joka vastasi suunnilleen luutnantin vuosipalkkaa.

Jatkosodan aikana varautuminen valtiolliseen palkitsemiseen oli jo aivan eri tasolla kuin talvisodan aikana. Palkitsemismahdollisuudet laajenivat, kun tasavallan presidentti Risto Ryti vahvisti 11.9.1942 asetuksen Suomen Leijonan ritarikunnan perustamisesta. Uudella viisiluokkaisella ritarikunnalla oli yhteinen hallitus Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan kanssa. Tavoitteena oli monipuolistaa ja porrastaa palkitsemista. Suomen Leijonan ritarikunnan suurrustiin ei kuitenkaan liitetty mahdollisuutta antaa sitä ketjun kera.

Ensimmäiset suomalaiset naiset saivat suomalaisen komentajamerkin itsenäisyyspäivänä 1942. Talousneuvos Hedvig Gebhard sai tuolloin Suomen Valkoisen Ruusun komentajamerkin. Rouva Karin Ramsay ja kenraalitar Anni Walden palkittiin Suomen Leijonan komentajamerkillä. Palkitsemisen lasikatto alkoi näin vähitellen säröillä, joskin täyttä tasavertaisuutta miesten kanssa naiset joutuivat vielä odottamaan.

Kunniamerkkien käyttö muuttui merkittävästi sotien myötä. Valtiollisten kunniamerkkien lisäksi annettiin talvi- ja jatkosodan muistomitaleita sekä joukko-osastojen ja taistelupaikkojen muistoristejä ja -mitaleita. Kunniamerkkien kantamisesta juhlatilaisuuksissa tuli tapa, joka on jatkunut tähän

päivään saakka. Sotien sukupolvi osasi lukea kunniamerkeistä niiden kantajan sotapolun, mikä vahvisti yhteisyyttä ja lisäsi valtiollisen palkitsemisjärjestelmän laajaa arvostusta yhteiskunnassa.

Kunniamerkkidiplomatialla oli vahva asema jatkosodan aikana. Siitä saivat osansa ennen muuta Saksa, Unkari, Romania ja muut maat, jotka olivat sodassa asettuneet akselivaltojen puolelle. Ensimmäiset Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan suurstit miekkoineen annettiin syksyllä 1941 Suomessa palvelleiden saksalaisten joukkojen komentajille kenraalieversti Nikolaus von Falkenhorstille ja ratsuväenkenraali Hans Feigelle. Saksan johtaja Adolf Hitler ei saanut suomalaista kunniamerkkiä, sillä hän kieltäytyi järjestelmällisesti ottamasta vastaan ulkomaisia kunniamerkkejä. Saksalaisten toimuksesta sekä valtakunnanmarsalkka Hermann Göring että ulkoasiainministeri Joachim von Ribbentrop saivat valtionpäämiestasaisen kunniamerkin, Suomen Valkoisen Ruusun suurstin ketjuineen.

Heinäkuussa 1942 presidentti Risto Ryti päätti antaa Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan suurstin ketjuineen Japanin keisari Hirohitolle. Tieto siitä herätti erityistä suuttumusta Suomeen aiemmin myönteisesti suhtautuneissa Yhdysvalloissa, jonka laivasto oli joulukuussa 1941 joutunut japanilaisten yllätyshyökkäyksen kohteeksi. Yhdysvallat katkaisi diplomaattisuhteet Suomeen kuitenkin vasta kesäkuussa 1944. Sotaa se ei julistanut toisin kuin Iso-Britannia, joka oli julistanut sodan Suomen itsenäisyyspäivänä 6.12.1941. Loppujen lopuksi keisari Hirohitolle annettu kunniamerkki jäi sekin toimittamatta saajalleen käytännön vaikeuksien vuoksi. Tasavallan presidentti Mauno Koivisto luovutti hänelle uudenmallisen ketjun vasta vuonna 1986 vieraillessaan Japanissa.

Sota-ajan kunniamerkkidiplomatia on herättänyt paljon jälkikeskustelua. Sodan aikana sen tavoitteena oli saada tukea Suomen sotaponnistuksille. Palkitsemiset liittyivät useimmiten kauppasopimuksiin, asetoimituksiin, korkean tason vierailuihin tai muihin erityisiin tapahtumiin. Suomi oli riippuvainen etenkin Saksan tuesta, ja palkitsemispolitiikka tuki tätä linjaa. Suomi ei kuitenkaan taipunut kaikkiin Saksan toiveisiin.

Esitys Ruotsin Litteris et artibus -mitalia vastaavasta kulttuurialan ansioista annettavasta Suomen Leijonan ritarikunnan Pro Finlandia -mitalista tehtiin lokakuun lopussa 1942. Asetus siitä annettiin 10.12.1943. Ensimmäiset mitalit jaettiin vuoden 1944 aikana ruotsalaisille ja tanskalaisille taiteilijoille, jotka olivat esityksillään keränneet varoja suomalaisille sotainvalideille ja veteraaneille.

Ensimmäisenä suomalaisena Pro Finlandia -mitalin sai näyttelijä ja teatterinjohtaja Mia Backman 21.2.1945. Sen jälkeen Pro Finlandia -mitaleita on jaettu vuosittain enimmillään yli kolmekymmentä kappaletta (1958). Nykyisin jaetaan vuosittain noin kymmenen mitalia. Saajien ikäjakauma on suuri. Nuoria saajia ovat olleet esimerkiksi balettitanssija Doris Laine, joka sai mitalin 26-vuotiaana 1957 ja kirjailija Sofi Oksanen, joka sai sen kirjailijaksi nuorella iällä 35-vuotiaana 2012. Monissa tapauksissa mitali on annettu tunnustuksena erityisen ansiokkaasta elämäntyöstä. Vuonna 2015 otettiin käyttöön Pro Finlandia -mitalin kunniamerkkinappi (*bouton*). Se on samanlainen kuin Suomen Leijonan I luokan ritarien käyttämä nappi, mutta sen sisällä on Pro Finlandia -mitalin etupuolen pienennös. Pro Finlandia nauttii erityisen suurta arvostusta tunnustuksena merkittävistä kulttuuriansioista.

Jälleenrakennuksen vuodet 1946–1956

Toisen maailmansodan jälkeisessä valtiollisessa palkitsemisessa näkyi ennen muuta pyrkimys tukea yhteiskunnan uudistamista, sisäistä eheyttämistä ja taloudellista nousua. Kansainvälisessä toiminnassa päähuomio oli diplomaattisten yhteyksien uudelleenrakentamisessa ja Suomen aseman vakiinnuttamisessa. Suomi jakoi pohjoismaiset arvot ja halusi profiloitua osaksi Skandinaviaa, vaikka maiden sota-ajan kohtalot olivatkin olleet hyvin erilaisia. Hyvät suhteet Neuvostoliittoon nähtiin myös välttämättömäksi – Suomi pyrki sillanrakentajaksi idän ja lännen välillä.

Pohjoismaisessa palkitsemisessa erityisen aseman sai sodan aikana Suomen hyväksi tehdystä työstä annettava Muistomitali inhimillisestä auliudesta – Pro Benignitate Humana. Tasavallan presidentti Gustaf Mannerheim allekirjoitti sen antamista koskeneen asetuksen pian sodan päätyttyä, kesäkuun 1. päivänä 1945. Yksiluokkaista mitalia ryhdyttiin jakamaan syksyllä 1946. Enimmät saajat olivat Ruotsin, Tanskan ja Yhdysvaltojen kansalaisia, jotka olivat ottaneet vastaan sotalapsia tai tukeneet muuten Suomea talvi- ja jatkosodan aikana ja sen jälkeen. Vuoden 1948 loppuun mennessä oli jaettu 4500 Pro Benignitate Humana -mitalia, joista peräti 4200 ruotsalaisille. Suomalaisia mitalinsaajia oli noin 800. Pro Benignitate Humana -mitalin jako suomalaisille lopetettiin toistaikseksi 1952, mutta yksittäiset ulkomaalaiset saivat sen vielä seuraavana vuonna. Kunniamerkin jakaminen päättyi tämän jälkeen, mutta virallisesti sitä ei kuitenkaan lakkautettu. Vuonna 1986 tasavallan presidentti Mauno Koivisto myönsi poikkeuksellisesti kuusi Pro Benignitate Humana -mitalia ja yhden vielä vuonna 1988. Erityisen suurta myönteistä huomiota herättivät Veikko ja Lahja Hurstille annetut mitalit pitkään jatkuneesta humanitaarisesta vapaaehtoistyöstä Helsingissä.

Naisten työ sotaponnistuksissa oli huomioitu jo sodan aikana. Äitienpäivänä 1942 marsalkka Mannerheim oli antanut kollektiivisesti kaikille Suomen äideille Vapaudenristin, jonka ulkoiseksi tunnusmerkiksi sitä koskeva ylipäällikön päiväkäsky Vapaudenristeiseen sijoitettiin kaikkiin kirkkoihin. Sodan jälkeisenä aikana kunniamerkeillä haluttiin nostaa esille myös yksittäisiä äitejä, jotka olivat huolehtineet suurperheissä esimerkillisellä tavalla kasvatustehtävästään. Aluksi äitejä palkittiin normaalien kunniamerkkijakojen yhteydessä, mutta pian vakiintui tapa luovuttaa äitienpäivän kunniamerkki – Suomen Valkoisen Ruusun I luokan mitali kultaristein – äitienpäivänä toukokuun alussa. Valtioneuvosto julisti vuonna 1947 Yhdysvalloista 1914 alkunsa saaneen äitienpäivän valtakunnalliseksi liputuspäiväksi ja kunniamerkit jaettiin äideille Väestöliiton järjestämässä erillisessä äitienpäiväjuhlassa. Äitienpäivämitaleita arvostetaan suuresti. Siihen on vaikuttanut myös juhlava valtakunnallinen tilaisuus, jossa tasavallan presidentti useimmiten luovuttaa mitalit henkilökohtaisesti. Nykyisin palkitsemisperusteena ei ole lasten määrä, vaan saajan osallistuminen laajasti ja monipuolisesti kasvatustehtävään ja yhteiskuntavastuun vapaaehtoiseen kantamiseen.

Kunniamerkkien määrä kasvoi vähitellen 1940-luvun jälkipuoliskolla ja 1950-luvun alussa. Vuotuinen määrä nousi ensimmäisen kerran yli tuhannen itsenäisyyspäivänä 1948 ja puoleentoista tuhanteen vuonna 1955. Tärkeä syy kasvuun oli naisten laajempi huomioiminen valtiollisessa palkitsemisessa. Käytännöt olivat tältä osin vielä varsin epäyhtenäisiä. Esimerkiksi Suomen ensimmäinen naisministeri, 38 vuotta kansanedustajana toiminut talousneuvos Miina Sillanpää, sai vain Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan ansiomerkin. Entisen tasavallan presidentin puoliso Ester Ståhlberg sai puolestaan kirjallisista ansioistaan saman ritarikunnan komentajamerkin.

Helsingin olympialaiset 1952 nostivat merkittävästi kansallista itsetuntoa sodan jälkeisinä taloudellisesti ja poliittisesti vaikeina aikoina. Viimeinen erä raskaista sotakorvauksista maksettiin samana vuonna ja Suomi nousi kansainvälisen huomion kohteeksi, kun se sai isännöidäkseen toiset olympialaiset maailmansodan päättymisen jälkeen. Vuonna 1951 perustettiin asetuksella Suomen Olympialainen 1. ja 2. luokan ansioristi ja -mitali. Niitä oli määrä antaa sekä olympialaisten valmistelussa ja toteuttamisessa ansioituneille suomalaisille henkilöille että ulkomaisille arvovieraille. Olympialaisten kunniamerkkien suunnitteleminen ja valmistelutyö osoitettiin ritarikuntien tehtäväksi. Olympialaisten järjestelytoimikunta sai puolestaan tehdä esityksiä palkittavista henkilöistä ritarikunnille. Suomen Olympialaisista ansioristeistä ja mitalista muodostui tärkeä osa kisojen kohteliaisuusdiplomatiaa. Niitä koskeva asetukset kumottiin vasta vuonna 2003.

Kansainvälinen kunniamerkkidiplomatia normalisoitui 1950-luvun alussa. Keskeisenä kohteena olivat Pohjoismaat ja läntisen Euroopan valtiot sekä enenevässä määrin myös Etelä-Amerikan valtiot. Aiemmin laaja vaihto Baltian maiden kanssa oli päättynyt, kun ne oli liitetty Neuvostoliittoon. Uutena vaihtokumppanina tuli mukaan Neuvostoliitto. Pientä ironiaa oli siinä, että Tarton rauhanneuvotte- luissa Leninin johtaman Neuvosto-Venäjän kanssa 1920 Suomea edustanut J. K. Paasikivi sai syys- kuussa 1955 ottaa vastaan Neuvostoliiton korkeimman tunnustuksen, Leninin kunniamerkin. Vastaavasti Neuvostoliiton korkeimman neuvoston puheenjohtaja, marsalkka Kliment Vorosilov sai Suomen suurlähetystössä Moskovassa järjestetyssä tilaisuudessa ottaa vastaan Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan suurristin ketjuineen. Ironiaa oli siinäkin, että Gallen-Kallelan vuonna 1919 suunnittelemissa ketjuista oli vielä tuolloin käytössä alkuperäinen malli, jossa ketjun heraldiset ruusut oli liitetty toisiinsa hakaristeilla.

Urho Kekkosen pitkä presidenttikausi 1956–1982

Ritarikuntien varakansleri Urho Kekkonen valittiin Paasikiven jälkeen tasavallan presidentiksi vuonna 1956. Hän oli aikaisemmin suhtautunut monien maalaisliittolaisten tavoin kielteisesti elitistisiksi katsomiinsa ritarikuntiin. Vielä 1930-luvulla hän oli ilmoittanut, ettei ota vastaan kunnia- merkkejä. Syventyminen valtiolliseen toimintaan oli kuitenkin muuttanut hänen näkemystään. Hän oli Paasikiven kysyessä suostunut Suomen Valkoisen Ruusun ja Suomen Leijonan ritarikuntien hallituksen jäseneksi 1948. Vuodesta 1953 lähtien hän oli toiminut varakanslerina. Tasavallan presi- dentiksi ja kolmen valtiollisen ritarikunnan suurmestariksi tultuaan Kekkonen kantoi virkansa tunnuksina kaikkien kolmen ritarikunnan suurristin rintatähtiä, Vapaudenristin rauhan ajan keltaista olkanauhaa kapeilla punaisilla raidoilla sekä Suomen Valkoisen Ruusun ketjua.

Presidenttikaudellaan Kekkonen osoitti erityistä kiinnostusta valtiollista palkitsemisjärjestelmää kohtaan. Hän ryhtyi aktiivisesti uudistamaan sekä ritarikuntien hallituksen toimintaa että kunnia- merkkien jakamista. Hän vahvisti 10. lokakuuta 1958 ritarikuntien hallituksen valmisteleman esityk- sen kunniamerkkien keskinäisestä kantojärjestyksestä. Hän poisti kuitenkin esityksestä vuoden 1944 välirauhansopimuksen perusteella lakkautettujen Suojeluskuntain ja Lotta Svärd -järjestön ansioristit ja -mitalit. Kiinnostava yksityiskohta oli se, että kulttuuriansioista myönnettävä Pro Finlandia -mitali sijoitettiin keskinäisessä järjestyksessä Suomen Leijonan I luokan ritarimerkin edelle.

Kekkonen päätti toukokuussa 1960 lopettaa Vapaudenristin ritarikunnan kunniamerkkien antamisen perustellen päätöstään sillä, että niiden jakaminen rauhan aikana laski sodan aikana jaettujen

Vapaudenristien ja -mitalien nauttima eriyistä arvostusta. Suomen Valkoisen Ruusun ja Suomen Leijonan ritarikuntien kunniamerkkien antamiskäytäntöä kehittämällä paikattiin päätöksen tekemä aukko Puolustusvoimien palveluksessa olevien palkitsemisessa. Vapaudenristin ritarikuntaa ei kuitenkaan lakkautettu, vaan sen hallitus jatkoi hiljaista toimintaa.

Kunniamerkkikäytännöstä keskusteltiin lehdistössä vilkkaasti ja kriittisesti 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa. Kekkonen ei kuitenkaan sen vaikutuksesta vähentänyt kunniamerkkien antamista, vaan päinvastoin lisäsi sitä. Ajatuksena oli, että valtiollisen palkitsemisen tuli muuttua muuttuvassa ajassa. Sen vuoksi palkitsemista oli laajennettava, jotta kaikilla kansalaisilla oli mahdollisuus saada tunnustusta tekemästään työstä ja yhteiskunnallisista ansioistaan. Tämä linjaus tuottikin hyvää tulosta. Myös vasemmisto tuki uutta ajattelutapaa, ja yhä useampi SDP:n ja SKDL:nkin edustaja suostui ottamaan vastaan valtiollisen kunniamerkin. Vuonna 1963 ylittyi 2 000 jaetun kunniamerkin raja. Niistä 1 400 jaettiin ”tavallisille työntekijöille” ja kansalaisyhteiskunnan toimijoille. Vuonna 1966 annettujen kunniamerkkien määrä nousi yli kolmentuhannen. Itsenäisyyden juhluvuoden 1967 poikkeuksellisen suuressa jaossa annettiin noin 4 500 kunniamerkkiä.

Suomen itsenäisyyden 50-vuotisjuhlavuonna 1967 positiivista huomiota herätti Kekkonen päätös palkita olympiavoittajia. Elossa oli vielä jopa vuoden 1912 Tukholman kisojen olympiavoittajia. Suomen Leijonan ritarikunnan I luokan ritarimerkin solkineen sai kaikkiaan 61 kultamitalistia. Solki muodostui kultaisista olympiarenkaista. Tämä kunniamerkki päätettiin antaa erikoiskunniamerkkinä, jota saivat kantaa myös ne, jotka olivat saaneet I luokan ritarimerkkiä ylemmän kunniamerkin.

Kunniamerkkidiplomatia herätti erityistä huomiota Kekkonen pitkällä presidenttikaudella. Kekkonen matkusti huomattavasti edeltäjiään enemmän ja suosi kunniamerkkien vaihtoa valtiovierailujen yhteydessä. Kaikkiaan hänen aikanaan jaettiin 41 Suomen Valkoisen Ruusun suurristiä ketjuineen. Vuonna 1963 ketjun hakaristit päätettiin korvata havuristeillä. Hakaristien pelättiin herättävän kielteisiä mielikuvia ulkomailla, jossa ketjun historiaa ei tunnettu. Kekkonen käytti uudenmallista ketjua ensimmäisen kerran itsenäisyyspäivän juhlavastaanotolla 6.12.1963.

Ruotsissa toteutettiin pääministeri Olof Palmén aikana vuonna 1975 ritarikuntareformi. Sen vaikutuksesta perinteisten neljän ritarikunnan kunniamerkkejä ei enää jaettu Ruotsin kansalaisille. Ulkomaan kansalaisten palkitsemiseksi säilytettiin Pohjantähden ritarikunta, minkä lisäksi valtion-

päämiehille voitiin antaa Serafiimiritarikunnan yksiluokkainen kunniamerkki. Ruotsalaisten palkitseminen suomalaisilla kunniamerkeillä kuitenkin jatkui, ja omien kunniamerkkien jakamisen lopettaminen pikemminkin lisäsi kiinnostusta suomalaisia kunniamerkkejä kohtaan.

Ulkopoliittista sitoutumattomuutta korostanut Kekkonen jatkoi kunniamerkkien vaihtoa Neuvostoliiton kanssa. Valtionpäämiehet saivat Suomen Valkoisen Ruusun suurristin ketjuineen, mutta palkittujen joukossa oli myös suurlähettiläitä, sotilaita ja kulttuurin ja ortodoksisen kirkon edustajia. Vuonna 1968 Kekkonen päätti ex tempore -päätöksellä palkita Helsingissä esiintyneen balettianssija Maija Plisetskajan ja ensitanssija Nikolai Fadejetshevin Pro Finlandia -mitalilla. Kymmentä vuotta aikaisemmin Pro Finlandia -mitalin oli saanut Bolšoi-teatterin ensitanssija Galina Ulanova. Kekkonen itse sai Neuvostoliitosta Leninin kunniamerkin 1964 ja Neuvostoliiton Kansojen Ystävyyden kunniamerkin 1973. Huolimatta läheisistä yhteyksistään Neuvostoliittoon Kekkonen yritti säilyttää palkitsemisessa tarkasti ”kunnian tasapainon” idän ja lännen välillä. Vain sillä tavoin hän katsoi voivansa uskottavasti edustaa aktiivista ja sitoutumatonta ulkopoliitiikkaa.

Urho Kekkonen erosi terveydellisistä syistä tasavallan presidentin virasta 27. lokakuuta 1981. Kun hän oli estynyt hoitamaan suurmestarin tehtävää, päätettiin vuoden 1981 itsenäisyyspäivän kunniamerkit jättää odottamaan uuden tasavallan presidentin astumista virkaansa.

Suomalainen kunniamerkkiperinne muuttuvassa yhteiskunnassa (1982–2017)

Tasavallan presidentiksi valittu Mauno Koivisto otti 27. tammikuuta 1982 vastaan virkaansa kuuluvat ritarikuntien suurmestarin tunnukset ritarikuntien kanslerilta, valtioneuvos K.-A. Fagerholmilta. Koivisto oli Kekkonen tavoin suhtautunut aikaisemmin pidättyvästi muihin kuin sota-aikana saamiinsa kunniamerkkeihin. Suurmestarina hän käytti kuitenkin valtiollista palkitsemisjärjestelmää aktiivisesti.

Koiviston ensimmäisiä päätöksiä vuonna 1982 oli vahvistaa vuoden 1981 itsenäisyyspäiväksi valmisteltu kunniamerkkiesitys. Määrä oli suuri, sillä esitettyjä kunniamerkkejä oli kaikkiaan noin 4 500. Jatkossa Koivisto ajoi pidättyvämpää linjaa kunniamerkkien antamisessa. Hän karsi ylimpien kunniamerkkien määrää siten, että kaikkein korkeimpien kunniamerkkien määrä pudotettiin neljännekseen, toinen taso puoleen ja kolmas kategoria niin ikään neljännekseen. Mitalien määrään

Koivisto ei halunnut puuttua. Siten Kekkonen aikana syntynyt, laajaan palkitsemiseen koko yhteiskunnassa tähtäävä linjaus jatkui. Annettujen kunniamerkkien määrä kohosi Koiviston aikana entisestään. Enimmillään kunniamerkkejä myönnettiin yli kuusi tuhatta vuodessa.

Koivisto uskalsi tehdä rohkeita päätöksiä. Itsenäisyyspäivänä 1982 jatkosodan jälkeen asekatkennästä syytettynä olleelle, mutta vapauttavan tuomion saaneelle kenraaliluutnantti A.F. Airoille annettiin poikkeuksellinen kunniamerkki, Suomen Valkoisen Ruusun suurristi miekkoineen. Koivisto otti uudelleen käyttöön myös Mitalin inhimillisestä auliudesta. Hän antoi yhden mitalin itsenäisyyspäivänä 1983, viisi mitalia 1986 ja yhden vielä vuonna 1988. Sen jälkeen mitali ei enää ole ollut käytössä.

Koiviston presidenttikauden alussa ritarikuntien hallitus koki useita muutoksia, kun pitkään tehtävissä olleet henkilöt siirtyivät syrjään joko ikänsä tai terveystilansa vuoksi. Hallituksen jäsenyys oli ollut elinikäinen, minkä vuoksi vaihtuvuus oli ollut vähäistä. Vakiintuneen käytännön mukaan ulkoasiainministeriön valtiosihteeri ja Puolustusvoimain komentaja toimivat hallituksen jäseninä virkakautensa ajan. Ritarikuntien rahastonhoitajana toimi tasavallan presidentin kansliapäällikkö, kunnes tehtävä siirrettiin Koiviston aikana asiantuntijavirkamiehelle. Kenraalimajuri Ragnar Grönvall oli pitkään toiminut kaikkien kolmen valtiollisen ritarikunnan ”pääsihteerinä”, Vapaudenristin ritarikunnan sihteerinä vuodesta 1941 ja Suomen Valkoisen Ruusun ja Suomen Leijonan ritarikunnissa vuodesta 1963. Hänen luopumisensa tehtävästä muutti ennen muuta kanslian toimintakäytäntöjä. Tasavallan presidentin ensimmäinen adjutantti toimi toisena sihteerinä vastaten ulkoasiainministeriön valtiosihteerin kanssa kansainvälisistä asioista ja valtiovierailujen yhteydessä toteutettavasta kunniamerkkivaihdosta. Kanslerit ja varakanslerit olivat suurmestarin tehtävään valitsemia, samoin hallituksen muut jäsenet. Ainakin yksi hallituksen jäsenistä edusti yleensä talouselämää ja toinen kulttuuria. Näin haluttiin varmistaa riittävä asiantuntemus järjestelmässä, joka tavoitteena oli palkita laajasti yhteiskunnan eri osa-alueilla ansioituneita kansalaisia.

Kunniamerkkien käyttöä kansainvälisessä diplomatiassa vähennettiin Koiviston aikana. Etenkin Neuvostoliiton suhteen politiikka oli pidättyvää, mikä johtui myös suurista muutoksista ja lopulta Neuvostoliiton hajoamisesta. Aikakauden nopeista muutoksista kertoo se, että vielä vuonna 1989 Suomen Valkoisen Ruusun suurristi ketjuineen oli annettu Puolan kansantasavallan valtioneuvoston puheenjohtajalle, kenraali Wojciech Jaruzelskille. Vuonna 1993 saman kunniamerkin vastaanotti Puolan uudistuneen tasavallan presidentti Lech Wałęsa.

Tasavallan presidentin tehtävään 1.3.1994 astunut Martti Ahtisaari tunsii ritarikuntien toiminnan entuudestaan, sillä hän oli ulkoasiainministeriön valtiosihteerinä ollut ritarikuntien hallituksen jäsen. Ahtisaari noudatti pitkälti samoja linjauksia kuin edeltäjänsä Mauno Koivisto. Ylimpien kunniamerkkien määrä pidettiin pienenä, ja määrällinen painopiste oli selvästi mitaleissa. Vasta Ahtisaaren aikana ritarikunnan hallitukseen nimitettiin ensimmäinen nainen, Suomen Rooman-instituutin johtajana toiminut dosentti Päivi Setälä. Hänestä tuli vuonna 1997 myös ritarikuntien ensimmäinen naispuolinen varakansleri.

Tasavallan presidentiksi vuonna 2000 tullut Tarja Halonen oli Suomen ensimmäinen naispuolinen presidentti ja ritarikuntien suurmestari. Vuonna 2005 Jyväskylän yliopiston kansleri Aino Sallinen nimitettiin ministeri Jaakko Iloniemen jälkeen ritarikuntien kansleriksi. Hänen kautensa oli poikkeuksellisen pitkä, sillä se kesti vuoden 2016 loppuun. Ritarikuntien hallituksessa oli siirrytty määräaikaisiin kausiin. Yleisperiaatteena oli, että hallituksessa saattoi toimia kahden kauden ajan eli yhteensä kahdeksan vuotta. Näin saatiin aikaan enemmän vaihtuvuutta ja uusia näkemyksiä. Halonen korosti erityisesti sitä, että valtiollisen palkitsemisjärjestelmän tuli elää ajassaan ja tunnistaa nopeasti tapahtuneet muutokset. Erityisen painon saivat tasa-arvokysymykset, sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja kansainvälinen yhteistyö, josta Halosella oli jo vahvaa kokemusta ulkoasiainministerinä.

Tasavallan presidentti Sauli Niinistö on korostanut 1.3.2012 alkaneella suurmestarikaudellaan tavanomaisen ylittäviä saavutuksia edellytyksenä kunniamerkillä palkitsemiseksi. Työelämä ansioiden lisäksi erityisen tärkeää on vapaaehtoinen toiminta yhteiskunnan ja lähimmäisten hyväksi. Edeltäjien tiukka linja ylimpien kunniamerkkien myöntämisessä suomalaisille on jatkunut. Niinistö on painottanut niiden sotaveteraanien – miesten ja naisten – palkitsemista, jotka aiemmin ovat jääneet vaille valtiollista tunnustusta. Näiltä osin hän on jatkanut käytäntöä, joka alkoi jo presidentti Koiviston suurmestarikaudella. Vuosina 2015–2018 Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan I luokan mitali on päätetty antaa kaikille kriteerit täyttävälle sotaveteraaneille. Määrät ovat olleet huomattavan suuria: vuonna 2015 annettiin yli 1 800 ja vuonna 2016 yli 3 600 mitalia, joista 1 500 naisille. Vuonna 2017 määrät ovat aiempia vuosia pienemmät, mutta kohteena ovat olleet myös ne Suomen sotiin 1939–1945 osallistuneet ulkomaiset sotaveteraanit, jotka ovat aiemmin jääneet palkitsematta.

Kansainvälisten suhteiden merkitys on 1990-luvun jälkeen korostunut digitalisaation, viestinnän monimuotoistumisen ja globalisaation vaikutuksesta. Ahtisaarella, Halosella ja Niinistöllä on ollut laaja kansainvälinen kokemus, ja he ovat toteuttaneet tavoitteitaan myös kansainvälisen diplomatian

keinoin. Kunniamerkkien vaihto on ollut osa kohteliaisuusdiplomatiaa. Siitä kertoo myös ulkomaisille valtionpäämiehille annettujen kunniamerkkien suuri määrä. Ahtisaari luovutti kuuden vuoden mittaisella presidenttikaudellaan 19 Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan suurrivistä ketjuineen ulkomaisille saajille. Halosen kaksitoista vuotta kestäneellä kaudella korkein valtiollinen kunniamerkki luovutettiin 31 henkilölle. Koiviston kahden kauden aikana määrä oli ollut vain kaksitoista.

Joissakin tapauksissa annetuista kunniamerkeistä on käyty jälkikäteen kriittistä keskustelua. Näin etenkin Halosen vuonna 2009 Syyrian arabitasavallan presidentille Bašar al-Assadille antamasta Suomen Valkoisen Ruusun ritarikunnan suurrivistä ketjuineen. Tavoitteena oli tuolloin kannustaa – tunnistetuista epäkohdista huolimatta – Syyriassa orastanutta demokratisoitumiskehitystä. Syyrian tilanteen nopea heikkeneminen paria vuotta myöhemmin ei ollut tuolloin ennakoitavissa. Median jälkiviisas kritiikki on kuitenkin ollut nieltävä. Tuskinpa mikään maa on kuitenkaan onnistunut saavuttamaan kaikkia diplomaattisia tavoitteitaan.

Aino Sallisen kolmannen kauden päätyttyä ritarikuntien kansleriksi nimitettiin vuoden 2017 alusta lukien pääjohtaja, valtionarkistonhoitaja Jussi Nuorteva, joka oli toiminut hallituksen jäsenenä vuoden 2013 alusta ja varakanslerina vuodesta 2014. Suurimman muutoksen koki ritarikuntien kanslia, kun sen päätoimiseksi ensimmäiseksi sihteeriksi nimitettiin tasavallan presidentin adjutanttina vuosina 1992–2000 toiminut kontra-amiraali Antero Karumaa. Kanslianhoitajana 37 vuoden ajan toiminut Susanne Eriksson jäi eläkkeelle elokuun 2014 alussa. Karumaan aikana on kehitetty sähköisiä toimintamalleja niin kunniamerkkien esitys- ja päätösprosessissa kuin ritarikuntien viestinnässä. Kunniamerkkikäytäntöä on uudistettu siten, että ritarimerkin ja sitä ylemmän kunniamerkin lisäksi annetaan pienoiskunniamerkki ja kunniamerkkitunnus. Näin pyritään lisäämään ja monipuolistamaan kunniamerkkien käyttöä muutoinkin kuin silloin, kun tilaisuuteen kuuluvat alkuperäiskokoiset kunniamerkit.

Suomen valtiollinen palkitseminen on sadan vuoden aikana löytänyt oman mallinsa. Palkittavien määrä on kansainvälisesti nähden suuri, mutta kunniamerkkien arvostus on korkea. Tärkeää on se, että jokaisella Suomen kansalaisella ja Suomen hyväksi toimineella on mahdollisuus saada tunnustusta tekemästään työstä isänmaan, suomalaisen yhteiskunnan ja koko ihmiskunnan hyväksi.

Jussi Nuorteva